

OUDHEIDKUNDIG BODEMONDERZOEK TE ROTTERDAM EN OMGEVING IN 1968

DOOR C. HOEK

IN 1968 zijn onder auspiciën van de Commissie van advies inzake archeologisch onderzoek binnen het ressort Rotterdam de volgende opgravingen verricht. Hierbij is samengewerkt met de Rijksdiensten voor respectievelijk het Oudheidkundig Bodemonderzoek en de Monumentenzorg, van welke laatste dienst de heer Th. van Straalen steeds bereid was het vele meet- en tekenwerk voor zijn rekening te nemen. De opgravingen zijn uitgevoerd door de afdeling Oudheidkundig Onderzoek van de Dienst van Gemeentewerken Rotterdam.

ABBENBROEK

Het ten noorden van het herenhuis gelegen terrein, genaamd de Komweide, ontleent zijn naam aan een vijver, welke in de eerste helft van de vorige eeuw nog aanwezig was, een restant van vroegere parkaanleg bij het herenhuis. De Komweide is bestemd voor woningbouw en bij de aanleg van de riolering voor een nieuwe straat is in 1967 een middeleeuwse muur aangetroffen.

In februari werd enig middeleeuws metselwerk gevonden door leden van de archeologische werkgroep 'De Nieuwe Maas' en kon nog snel een onderzoek worden ingesteld. Dat de tijd maar zeer beperkt was, blijkt uit het feit, dat de heistelling ten behoeve van de laatste huizenblokken op het terrein aanwezig was.

De muurresten bleken de overblijfselen te zijn van het kasteel van Abbenbroek, dat voor het eerst vermeld wordt in een akte van 28 augustus 1421. Het bestaat uit een woontoren, uitwendig $6,50 \times 6,50$ m, met muren van ruim 1,20 m dikte, zodat het vertrek op de begane grond slechts 4×4 m groot was. De toren is opgetrokken van bakstenen, groot $7,6 \times 13,5 \times 27,5/28,5$ cm, gemetseld in vlaams verband. Dit baksteenformaat, maar vooral ook het metselverband geven als datering het vierde kwart van de 13de eeuw. Deze toren is later omgeven door een rechthoekige

muur, opgetrokken van stenen, groot $6,5 \times 13/13,3 \times 27,5/28$ cm, in kruisverband. De muur heeft aan de buitenzijde een afgeschuind bakstenen plint, dik 7 cm, het opgaande werk is 74–90 cm zwaar. Deze muur is in tegenstelling tot de toren gefundeerd op spaarbogen, waarvan de pijlers tot drie meter onder het maaiveld gaan. Tegen de buitenzijde van de muur ligt een grachttalud, dat aardewerkscherven bevat vanaf het midden van de 14de eeuw tot in de 15de eeuw.

Twee pilasters aan de binnenzijde geven aan de zuidzijde de plaats aan van de poortdoorgang. Aan de westzijde is de muur geheel vernield bij de aanleg van een latere sloot, wel kon hier de buitenzijde van de gracht worden vastgesteld. Ook de noordoostkant is geheel verdwenen door het graven van de latere vijver; aan de noordzijde bevindt de muur zich onder de straat en is hier aangetroffen in 1967.

Onmiddellijk ten noorden van de straat bevindt zich een sterk oplopend grachttalud, dat geheel bedekt is met slooppuin. Deze muur lijkt gebouwd te zijn op het talud van de gracht die oorspronkelijk de toren omgaf, wat de rede zal zijn van de diepere funderingsaanleg.

De oudste aanleg zal het werk zijn geweest van Jan van Abbenbroec, heer van heel Abbenbroec, overleden omstreeks 1289. Zijn achterkleinkinderen hebben de heerlijkheid verdeeld in een 1/4-, twee 1/6-, twee 1/8- en twee 1/12 parten; een van hen, Jan Arentsz. van Abbenbroec, slaagde er in zijn 1/12 deel door aankoop uit te breiden tot 1/3, dat door zijn zoon heer Jan van Abbenbroeck, ridder, vergroot werd tot 1/2; diens erfenis bleek het kasteel te bevatten. Wij zullen niet ver van de waarheid af zijn als wij stellen, dat de uitbreiding van het kasteel het werk is geweest van Jan Arentsz. van Abbenbroec omstreeks 1350.

Een overzicht van de erfdelingen van de heerlijkheid is te vinden in 'De heerlijkheid en het geslacht van Abbenbroec' door schrijver dezes in 'De Nederlandsche Leeuw' 1968, kolom 240–253.

GEERVLIET

In een terrein op de noordelijke oever van de Vierambachtenboezem is romeins aardewerk aangetroffen.

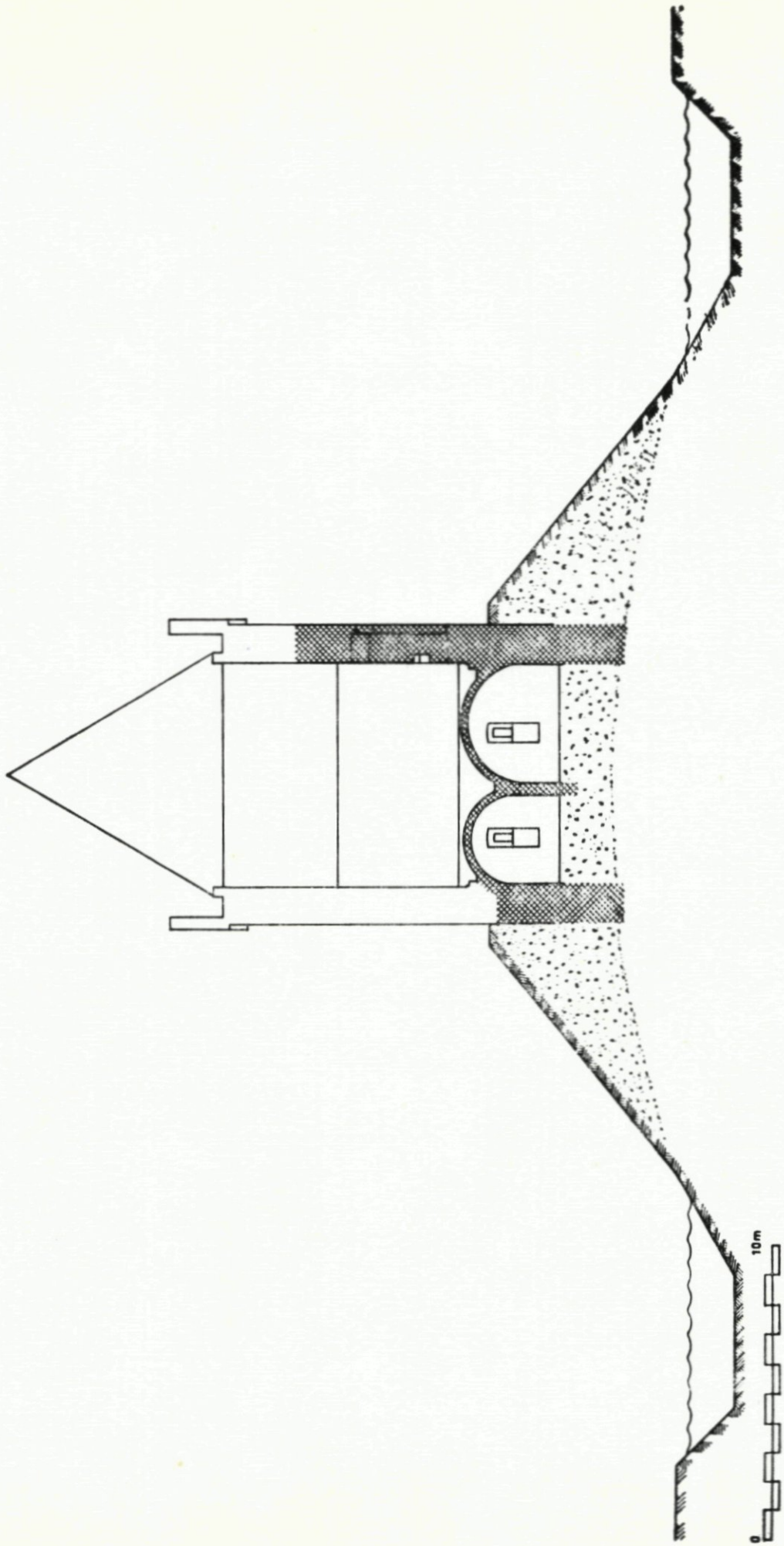

Fig. 1. Hillegersberg, kasteel omstreeks 1250, reconstructie naar C Hoek; doorsnede gezien naar het westen.

Op de grens van de polder Markenburg is een middeleeuwse woonplaats gevonden. Deze ligt juist binnen de 12de eeuwse ringdijk van de polder Geervliet, vijftig meter te zuiden van een in 1966 aangetroffen woonplaats uit dezelfde periode; blijkens het aardewerkmateriaal, nl. uit de 13de en de 14de eeuw. Onmiddellijk ten oosten hiervan, dus buitendijks, komt op grotere diepte wat romeins en 12de eeuws aardewerk voor.

HEENVLIET

Door leden van de archeologische werkgroep 'De Nieuwe Maas' onder leiding van de heer G. H. Stam, is gedurende het afgelopen jaar een deel van de grachten rond het voormalige kasteeltje 'Blicksteyn' schoongemaakt, waarbij een hoeveelheid aardewerkmateriaal is geborgen. Tevens is ook nog een deel van het beloop van de binnengracht aan de oostzijde, dat grotendeels verdwenen is ten gevolge van de aanleg van een polderwatering, vastgesteld.

HILLEGERSBERG

Een onderzoek, ingesteld naar de ruïne van het kasteel te Hillegersberg, maakte een reconstructie van de 13de-eeuwse toestand mogelijk (zie fig. 1). Een 13de- eeuwse woontoren, opgericht op een ten dele kunstmatige heuvel – een motte –, ruim zes meter hoog, gelegen bij een iets ouder kerkje en een boerderij uit de 12de eeuw. Het in het begin van de 11de eeuw genoemde plaatsje Rotta heeft niet hier gelegen, maar zuidelijker, ongeveer ter plaatse van het latere, in het einde van de 13de eeuw gestichte, Rotterdam.

Dit onderzoek is voorlopig gepubliceerd in: 'Verslagen van de afdeling Oudheidkundig Onderzoek' Gemeentewerken Rotterdam, eerste en tweede kwartaal 1968, blz. 2-26.

KETHEL

In verband met opspuitingswerkzaamheden in Spaland en in de Noord Kethelpolder vraagt dit gebied opnieuw de aandacht. Er

zijn drie verlaten middeleeuwse woonplaatsen aangetroffen. De eerste is gelegen ten noorden van de Vlaarding dicht bij de vroegere grens tussen de gemeenten Vlaardingen en Schiedam. Het aardewerkmateriaal bestaat voor het grootste deel uit grof verschaalde kogelpotten; met verfstrepen versierde scherven komen bijna niet voor; pafrath aardewerk en de produkten uit Andenne ontbreken geheel. Opmerkelijk is een fragment van een kogelpot met een rozetversiering (stempeltje) op de schouder. De scherven liggen op het veen en zijn afgedekt met een ca. dertig cm dik kleidek. Men krijgt sterk de indruk dat het hier gaat om een incidentele bewoning op het veen in een overigens nog niet ontgonnen landschap, te stellen in het einde van de 10de of in de 11de eeuw.

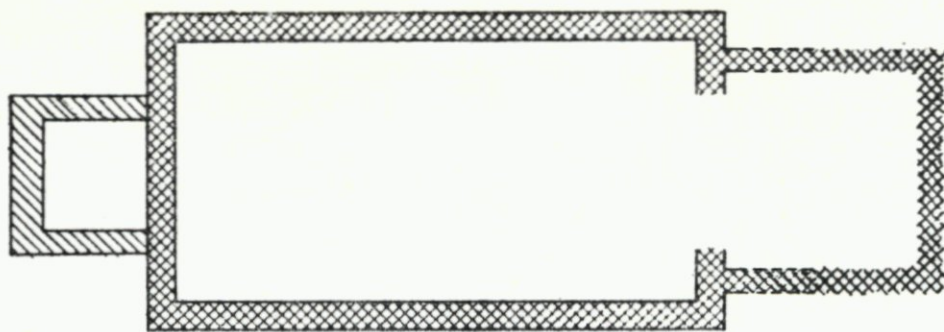
Deze bewoning op het veenlandschap betekende ter plaatse het einde van de natuurlijke groei hiervan, zodat in de loop van de jaren hier een 'kom' in het natuurlijke landschap ontstond met als gevolg wateroverlast. Hierdoor brak na een zekere tijd deze bewoning hier ter plaatse af. (Dit zelfde verschijnsel deed zich ook voor bij de bewoning in dit gebied in de romeinse tijd). De woonplaats is dus voor de 12de eeuw verlaten en bij de grote overspoeling in 1164 afgedekt met klei.

Het vrijwel ontbreken van 'pingsdorf' aardewerk wekt niet de indruk dat wij te doen hebben met een 'rijke' bewoner.

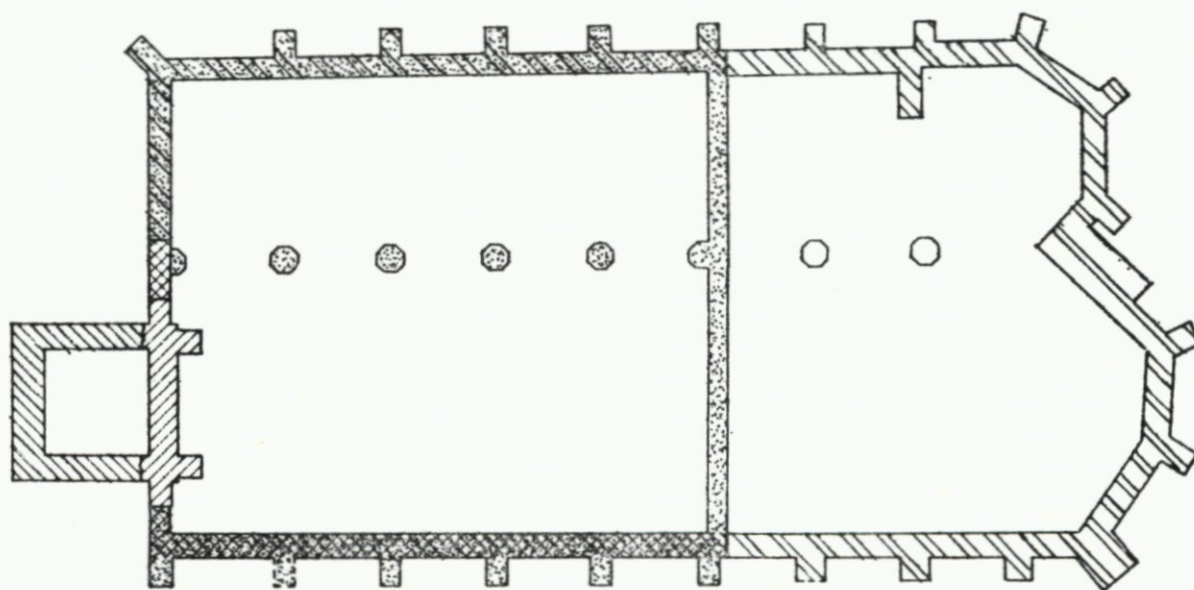
De tweede woonplaats, gelegen tussen de Harreweg en de Slimme watering bevat materiaal uit het einde van de 12de en het begin van de 13de eeuw.

Een middeleeuwse woonplaats is aangetroffen ten oosten van de Slimme watering. Het overspoelingsdek uit 1164-1170 scheidt hier de bewoning in twee perioden. Onder het dek bevindt zich 12de-eeuws materiaal, erboven aardewerkscherven uit het einde van de 12de en uit de 13de eeuw. Het kleipakket uit de tweede helft van de 12de eeuw is hier plaatselijk ver naar het noorden uitgewigd in de richting van de katholieke kerk als gevolg van de aanwezigheid hier van de depressie van een oudere kreek in het landschap.

Het onderzoek in de kerk van Kethel is voltooid, waarbij de breedte van het oudste koor kon worden vastgesteld. De diepte ervan viel niet te bepalen, daar het terrein hier als begraafplaats in gebruik is. Wij mogen echter aannemen dat wij hier te doen hebben met een vierkant, aan de oostzijde rechtgesloten koor,

TOESTAND 1300

TOESTAND XVII a

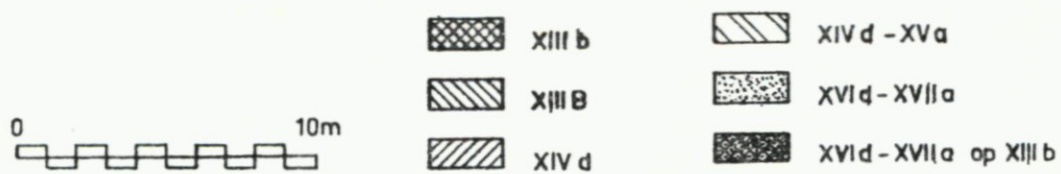

Fig. 2. Kethel, Hervormde kerk, toestand omstreeks 1300 en in het eerste kwart van de 17e eeuw.

even oud als het oudste schip (fig. 2).

De herbouw van de muur tussen toren en schip, waarbij deze met steunberen werd versterkt, is deels uitgevoerd met het 13de-eeuwse baksteenmateriaal van de oude muur, deels met stenen, groot $5,6 \times 12,2 \times 25$ cm (10 lagen = 65 cm). Dit steenformaat wijst op een datering in het laatste kwart van de 14de eeuw en gaat dus vooraf aan de bouw van het tweebeukige, drieachtste gesloten koor. Er moet rekening mee worden gehouden dat de oudste kerk voor de bouw van dit laatste koor eerst is uitgebreid met een noorderzijbeuk met rechtgesloten koor, dat inwendig 5,63 m diep was (uitwendig 6,43 m), dus ongeveer even diep als het 13de-eeuwse. Een brok muur binnen het koor op de opmeting van 1929 geeft aanleiding tot deze veronderstelling. Deze eventuele tussenfase zou onmiddellijk kunnen aansluiten op de vernieuwing van de torenmuur. De laatste bouwperiode zou dan in het eerste kwart van de 15de eeuw vallen.

In de muur tussen de kerk en consistoriekamer bleek nog een stuk opgaand metselwerk van de oudste kerk aanwezig te zijn. In de enkele meters hoge 'kerkheuvel' is ten zuiden van het schip een profiel gemaakt loodrecht op de as van de kerk. Deze heuvel is gelegen, blijkens de Bodemkaart van de gemeente Schiedam, schaal 1 : 5000, door C. H. Edelman en W. J. van Liere, op de plaats van een grote pre-romeinse kreek.

Uit het archeologisch onderzoek in de Hargpolder in 1962 en 1963 is gebleken dat deze kreek voor de grote overspoeling in 1164 in het landschap als een depressie aanwezig was. In 1164 is hij geheel overslibd door een kleidek, dat veel torenvormige wadslakjes bevat, een brakwatermilieu dus, dat na de aanleg van de Oude Dijk door de abdij van Egmond omstreeks 1170 plaats maakte voor een zoetwatermilieu.

In het profiel tekende de oorspronkelijke kreek zich duidelijk af met het aan wadslakjes rijke 12de-eeuwse kleidek. Daar de heuvel op dit dek ligt, is deze jonger dan 1170. Bovendien blijkt deze in eenmaal te zijn opgeworpen met grond, waarin veel verguisde wadslakjes voorkomen, dus met materiaal van het kleidek van 1164-1170. Voor deze tijd vormde de plaats een natte strook als kreekrelict, zodat het duidelijk is dat de 13de-eeuwse kerk niet gelegen is ter plaatse van de omstreeks 1030 vermelde kapel van Harega.

Dit wordt bevestigd door het feit, dat het collatierecht van de kerk niet in handen was van de abdij van Egmond, die wel dat van Vlaardingen, Overschie en Berkel bezat, maar eigendom was van de graaf, die het later in leen uitgaf aan de ambachtsheren van Kethel.

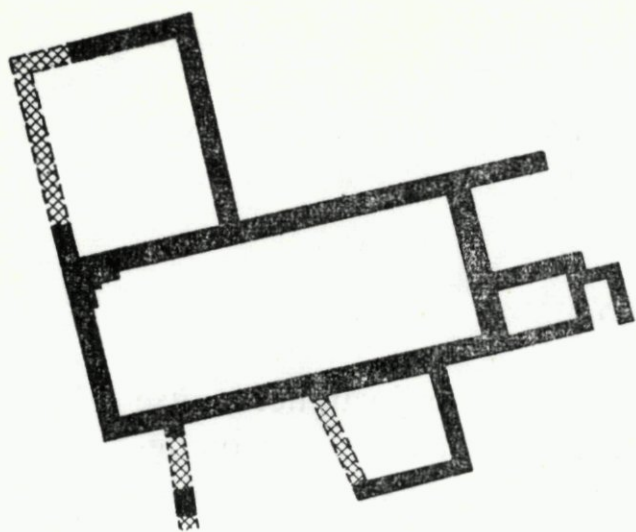
MAASLAND

Op het terrein van de voormalige Commanderie van het Duitse Huis was reeds het begin gemaakt met straataanleg en woningbouw, toen het nog mogelijk bleek in de bouwvakvakantie hier een onderzoek in te stellen. In 1241 wordt aan de tegenwoordige Ridderlijke Duitse Orde van de Balye van Utrecht door graaf Willem II het patronaatsrecht van de kerk van Maasland geschonken. Of tot deze schenking ook bepaalde inkomsten behoorden is niet duidelijk; in 1373 blijkt het Duitse Huis in Maasland de tienden aan de Hofdijk te bezitten, die in dit jaar 46 lb opbrachten. De graaf beschikte over de overige tienden in Maasland, welke reeds in 1316 geheel in leen waren uitgegeven.

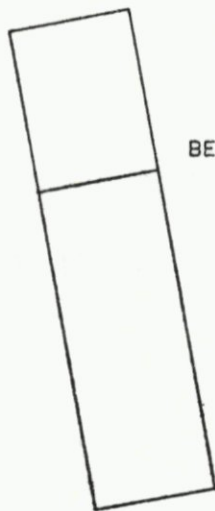
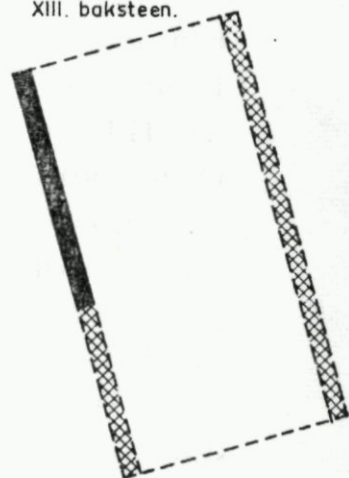
De kern van het bezit van de Duitse Orde hier werd gevormd door de schenking op 6 april 1243 door heer Dirk van Coudenhoven, anders genoemd van Delf, ridder, en zijn echtgenote Hadewijk van al hun goederen, roerende en onroerende, leen- en eigen bezit. Dit goed lag vooral langs de Hofdijk, waar dan ook de oudste commanderie lag.

Regelmatig werd het bezit in Maasland door schenking van particulieren en door aankoop uitgebreid en in 1365 kreeg de Orde toestemming van hertog Aelbrecht van Beyeren om de commanderie over te brengen naar een terrein bij de kerk gelegen en inderdaad was op 6 februari 1377 sprake van het perceel grond waarop hun nieuwe huis stond. Tot en met 1378 werd het bezit in het Westland beheerd door de rentmeester van de Orde te Utrecht, hierna was er een afzonderlijke rentmeester te Maasland, zodat de commanderie een grotere zelfstandigheid had gekregen. Toch moet men geen al te grote indruk van het aantal bewoners van de commanderie hebben; in 1416 waren dit een ridderbroeder, drie priesters, een knecht en twee dienstmeiden.

Het gebouwencomplex is afgebeeld in het kaartboek van de landerijen te Maasland door Jan Jansz. Potter in 1570 en om-

XIVB
 secundair verwerkte
 XIII. baksteen.

BESTAAND BIJGEBOUW.

■ OPGEGRAVEN FUNDERINGEN.
 ▨ GEREKONSTRUEERDE FUNDERINGEN.

0. 10m.

Fig. 3. Maasland, Commanderie. Ligging van het hoofdgebouw en bijgebouwen.

streeks 1646 door Roeland Roghman. In het begin van deze eeuw was op het terrein nog een toren met een bijgebouw aanwezig. Tegenwoordig is slechts dit laatste overgebleven. Het hoofdgebouw bestond uit twee loodrecht op elkaar staande vleugels met

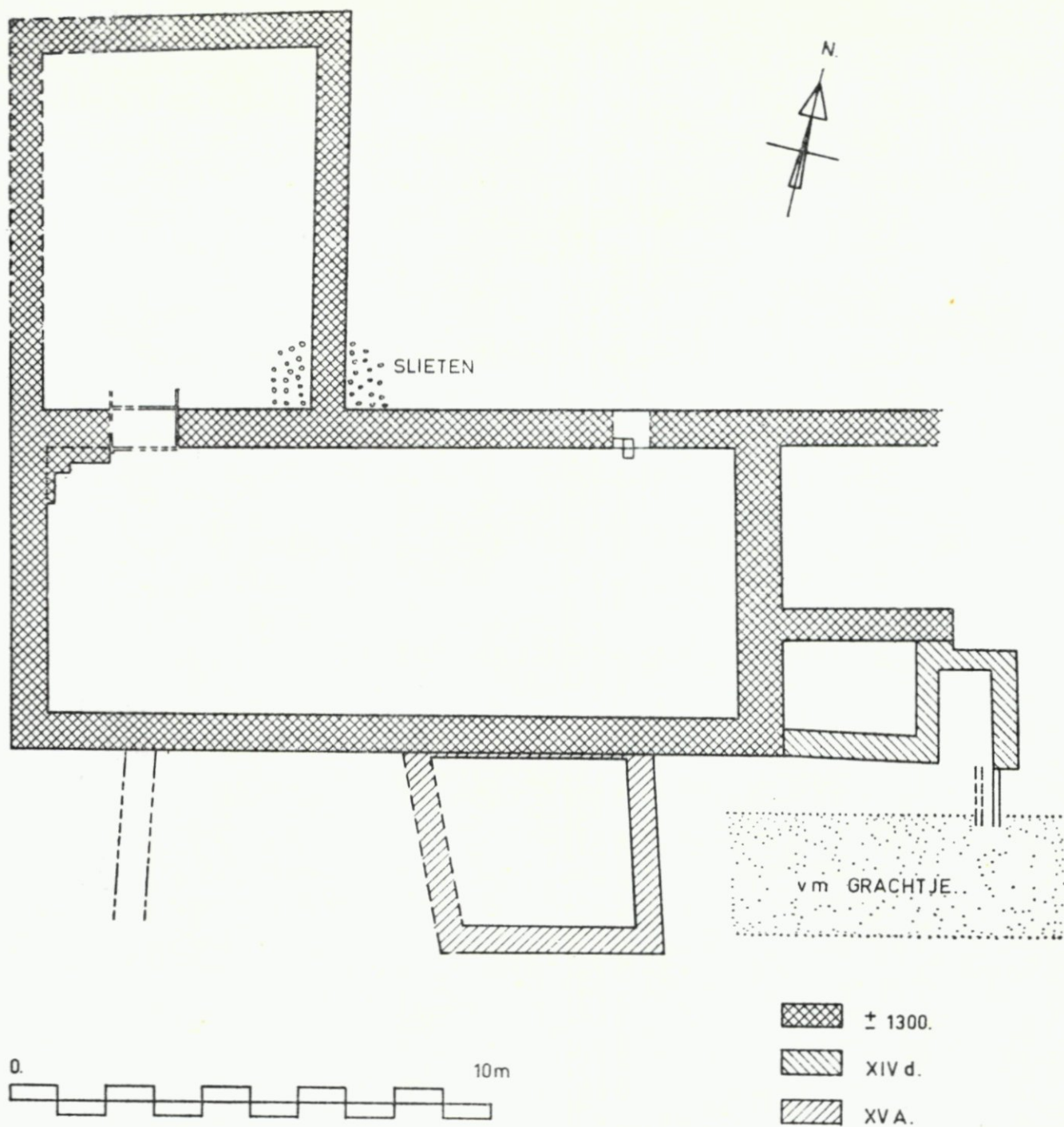

Fig.4. Maasland, Commanderie. Plattegrond van het hoofdgebouw.

twee traptorens, waartegen later drie kleinere vleugels waren gebouwd. Het was verbonden door een muur met inrijpoort met het hierboven vermelde bijgebouw. Wat meer westelijk lag een vrijstaand bijgebouw. De opgraving levert als oudste kern twee

in één bouwperiode opgetrokken haaks op elkaar staande vleugels op, uitwendig groot $7,1 \times 15,9$ m, respectievelijk $7,1 \times 7,9$ m. De grootste vleugel, die oost-west georiënteerd is, bestaat uit een zaal. Tegen de oostgevel zijn twee muren in verband met deze vleugel opgetrokken, die onderling niet verbonden zijn en slechts geïnterpreteerd kunnen worden als de aanzet van een tamelijk monumentale trap, te bestijgen vanaf de noordzijde, toegang gevend tot de eerste verdieping in het midden van de oostgevel. Het geheel is opgetrokken van primair gebruikte baksteen, groot $6,8/7 \times 14 \times 28,5/29,7$ cm. Dit steenformaat lijkt wat groot voor het derde kwart van de 14de eeuw en men krijgt sterk de indruk, dat de Orde in een bestaand gebouw is getrokken, dat in de zuidwesthoek van een terrein lag. Evenwijdig aan de zuidgevel loopt een gracht; aan de noordzijde ligt een groot voorterrein, dat zich nog minstens twintig meter voorbij de eindgevel van de korte vleugel uitstrekt. Op deze hof komt ook de toegang uit tot de begane grond verdieping van de zuidvleugel. Onder de fundering van de trap bevinden zich mestlagen met 13de-eeuwse scherven en over het gehele terrein liggen pingsdorfscherven.

Tegen de zuidgevel, dwars door de oude gracht is een zijvleugel opgetrokken, gefundeerd op spaarbogen, van baksteen groot $4,1/5,5 \times 9,2/10 \times 21/23$ cm; terwijl in de hoek tegen de trap beerputten aangelegd zijn, die lozen op het oude grachtje, van baksteen $4,6 \times 12 \times 24$ cm respectievelijk $5,5/6 \times 11/11,5 \times 23$ cm. Deze beerputten kunnen nog uit het laatste kwart van de 14de eeuw dateren, de vleugel uit het eerste of tweede kwart van de 15de eeuw.

In de hoek tussen de beide oudste vleugels is een traptoren gebouwd op het oude muurwerk, waarbij aan weerszijden korte slieten dicht bij elkaar in de grond zijn gedreven; het opgaande werk was hier geheel verdwenen, slechts sloopmateriaal van de toren was hier aanwezig. De bouw van deze toren en een tweede tegen de zuidgevel van het gebouw, die echter geheel verdwenen is, houdt mogelijk verband met de verhoging van het bestaande gebouw met een verdieping. De uitbreiding van het oorspronkelijke gebouw naar het westen viel niet te onderzoeken, daar zich hier de tuin van een villa bevindt. Het grote vrijstaande gebouw op de tekening van Potter blijkt een schuur geweest te zijn, waarvan de langswanden van secundair verwerkte baksteen (XIII) zijn opge-

32. *Bronzen kandelaar uit de 14de eeuw, Huis te Woude, Slikerveer (GR).*

trokken en de kopgevels van hout waren. Een van de langswanden was reeds geheel vernield bij de aanleg van een nieuwe straat; de tweede kon nog grotendeels vastgelegd worden. Het hier gebruikte sloopmateriaal is mogelijk afkomstig van de oorspronkelijke commanderij aan de Hofdijk.

De landerijen, waarop de commanderij stond, bestaan uit drie afzonderlijke oost-west gerichte percelen. Het zuidelijkste is oorspronkelijk eigendom van de abdij van Egmond en is reeds in 1220 door deze in leen uitgegeven. In het midden van de 13de eeuw was leenman Jan van Maselant, die op 5 mei 1295 opgevolgd werd door zijn zoon Jonys Taerse ¹⁾. In 1554 was het nog in particulier bezit, maar op 1 juni 1564 werd het door de commandeur in leen gehouden, die het er op staande huis bestemde tot woning van de pastoor ²⁾.

Het Egmondse bezit was acht morgen groot, het oostelijke deel van dit weer, dat zich uitstreckte tot aan de Vlaardingsevaart, groot 22 morgen, heette het Vroon en was grafelijk bezit, dat op 14 december 1328 aan de heer van Voorne in leen werd gegeven ³⁾. Het werd op 18 maart 1421 door Johan van Beieren als heer van Voorne ten vrij eigen verkocht aan Boudijn van Zweten ⁴⁾. De commanderij strekte zich dan ook niet over dit zuidelijkste perceel uit op de kaart van Potter; de beide noordelijkste werden gescheiden door een sloot, welks voortzetting het verdwenen grachtje aan de zuidzijde van het oudste gebouw vormde. De aankomsttitel van het middelste perceel is waarschijnlijk een charter van 18 mei 1303 waarbij de graaf aan Jan den Roeden, poorter te Haarlem een stuk land ten vrij eigen gaf, gelegen in het Berchland, vroeger in leen gehouden door Willem van Sveeten, gelegen ten noorden van een woning, genaamd Maeslant ⁵⁾.

Met deze laatste zal de acht morgen land bedoeld zijn, door Jan van Maselant in leen gehouden van de abt van Egmond. Het grafelijk leen bleek reeds in 1282 in leen gehouden te worden door Jan Hugo Rodenzoon (Johannes filius Hugonis Rufi) en drie morgen groot te zijn en in zijn woning te liggen ⁶⁾.

Op 27 maart 1321 kocht de Orde nogmaals zes morgen land aan ten oosten van de kerk, dat gemeen lag met de kinderen van Gerard Bonen en met Witghen Bonen, tussen de Gaweg en de Middelwatering ⁷⁾. Het totaal van de twee percelen tussen de weg en de watering bedroeg zonder het terrein van de commanderij

24 morgen, zodat de aankomsttitel van vijftien morgen land in het archief ontbreekt.

Hiermede blijft het probleem wie het oudste huis bouwde voorlopig onopgelost, maar zeker moeten wij rekening houden met de mogelijkheid, dat wij hier met een oud grafelijk bezit te doen hebben.

Maasland behoorde tot de duwarie goederen van Mathilde van Brabant, overleden 1267, echtgenote van graaf Floris IV. Dit echtpaar stichtte in of kort voor 1231 de abdij van Loosduinen. Ongeveer honderd jaar later verkocht deze abdij 28 morgen land te Maasland, waarop een burgwerf stond. De nieuwe eigenaar maakte het land voor 26 september 1345 leenroerig aan de hofstad van Naaldwijk en met de gegevens uit deze leenkamer valt de juiste ligging van dit land te bepalen⁸⁾. Het ligt tussen de rivierdijk en de Gaach, in het verlengde van het perceel, waarop het Duitse Huis stond. Dit laatste blijkt tevens uit een stuk van 6 februari 1377, waarin gezegd wordt dat het land in dezelfde hoefslag lag als de Duitse heren (dit deel van de Maasdijk is verhoefslaagd in strekwerken⁹⁾). De burgwerf lag op het oostelijk uiteinde van het perceel; een later op een deel van de werf gebouwd huis draagt nog de naam de Burch, terwijl boven in de gevel een steen staat met de afbeelding van een kasteeltoren. Een tweede burgwerf te Maasland wordt in 1281 vermeld; deze lag op een perceel van achttien morgen, dat leenroerig aan de graaf was¹⁰⁾. Deze burgwerven lijken percelen te zijn met de woningen van mannen, verbonden aan een burcht. De vraag doet zich echter voor aan welke burcht. De burgwerven waren van grafelijke herkomst, zodat het hier om een grafelijke burcht moet gaan. De burgwerven lagen ten westen van de kerk, ten oosten hiervan ligt het land, waarop de commanderij stond en dat in 1303 het berchland werd genoemd. Mogelijk moeten wij hiervoor borchland lezen, een verschrijving die voor deze tijd niets bijzonders is. Is dit juist, dan ligt het voor de hand de burcht te zoeken tussen het berchland en de burgwerven, dus ter plaaste van de kerk. Het is bekend, dat deze oorspronkelijk meer westelijk, dicht bij de rivier, heeft gelegen en in het einde van de 12de eeuw door het water is verwoest en buiten de dijk is komen te vallen¹¹⁾.

Vermoedelijk ligt deze plaats binnen de huidige Maasdijk, waar in 1332 een stuk land wordt vermeld, genaamd de oude inlaghe¹²⁾.

Het terrein waarop de huidige, 13de-eeuwse kerk is gelegen is cirkelvormig en ligt aanzienlijk hoger dan het omringende landschap.

Het springt in de Gaag als een halve cirkel uit en heeft een diameter van bijna honderd meter. Het water van de Gaag is even oud als de oudste middeleeuwse ontginningen, die uitgaan vanuit de rivier en hier gemiddeld 1750 meter diep zijn, zodat deze merkwaardige vorm ook vrij oud moet zijn, zeker ouder dan het einde van de 12de eeuw. Het is mogelijk dat wij hier te doen hebben met een kleine 10de- of 9de-eeuwse ringwalburcht, zoals rond het jaar 1000 in Denemarken nog werden aangelegd en zoals wij er drie kennen op Walcheren, een op Schouwen en een op Texel. Ongeveer 1500 meter ten zuiden van de plaats van de 'Maaslandse burcht' is een aantal jaren geleden een muntfibula uit het midden van de 9de eeuw gevonden.

Het domein, dat gelegen is tussen de Liora (Lier) en de Hisla (IJssel), en dat tot 25 augustus 985 door graaf Dirk II in leen gehouden werd van koning Otto III en dat hij op deze dag ten vrij eigen kreeg, zal voor een deel in dit gebied moeten gezocht worden en kan heel goed de burcht 'Maasland' omvat hebben. Deze schenking omvatte ook andere goederen 'in comitatibus ita nuncupatis Maselant, Kinhem, Texla'.

Maasland biedt nog zeer vele vraagstukken, waarmee wij door de opgraving van de commanderij voor het eerst zijn geconfronteerd.

OOSTVOORNE

Bij aanleg van een kabel tussen het gemeentehuis en een noodgebouw passeerde men een middeleeuwse muur. Deze is ontgraven en in tekening gebracht en bleek de 10,5 m lange en 0,9 m dikke kopgevel van een gebouw te zijn, daterende uit de tweede helft van de 14de eeuw (steenformaat 6/6,5 × 12,6/13,5 × 26 cm). Het betreft een deel van de bebouwing van de voorhof van de burcht van Voorne.

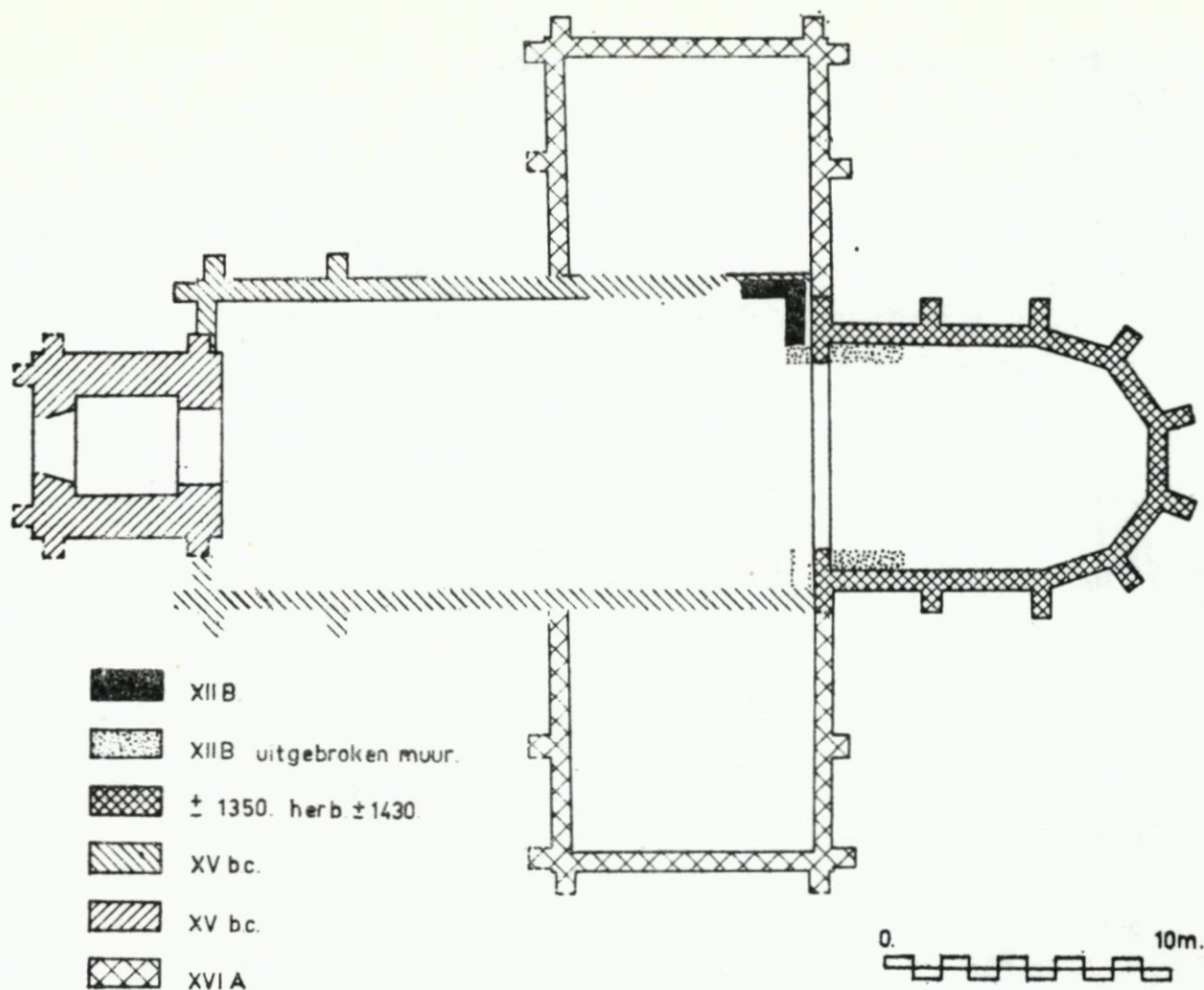

Fig. 5. Ouderkerk aan den IJssel, Hervormde kerk, toestand omstreeks 1550.

OUDERKERK AAN DEN IJSSEL

De restauratie van de kerk opende de mogelijkheid tot een onderzoek op bescheiden schaal, daar het graafwerk tot een minimum beperkt moest blijven. De kerk is nl. gelegen aan de teen van de dijk op kleigrond, welke binnen de kerk ten behoeve van begravingen is verwijderd en vervangen door zand, waarin vele lagen doodkisten op elkander gestapeld zijn. Door de kwel onder de dijk door vormt de kerk een groot bassin, gevuld met water, rondom door klei omgeven. De grondwaterstand bevindt zich slechts een weinig onder het vloerpeil, waardoor alle kisten geconserveerd zijn. In de praktijk betekent dit dat men bij graafwerkzaamheden in de kerk de keuze heeft, hetzij de vele honderden kubieke meters

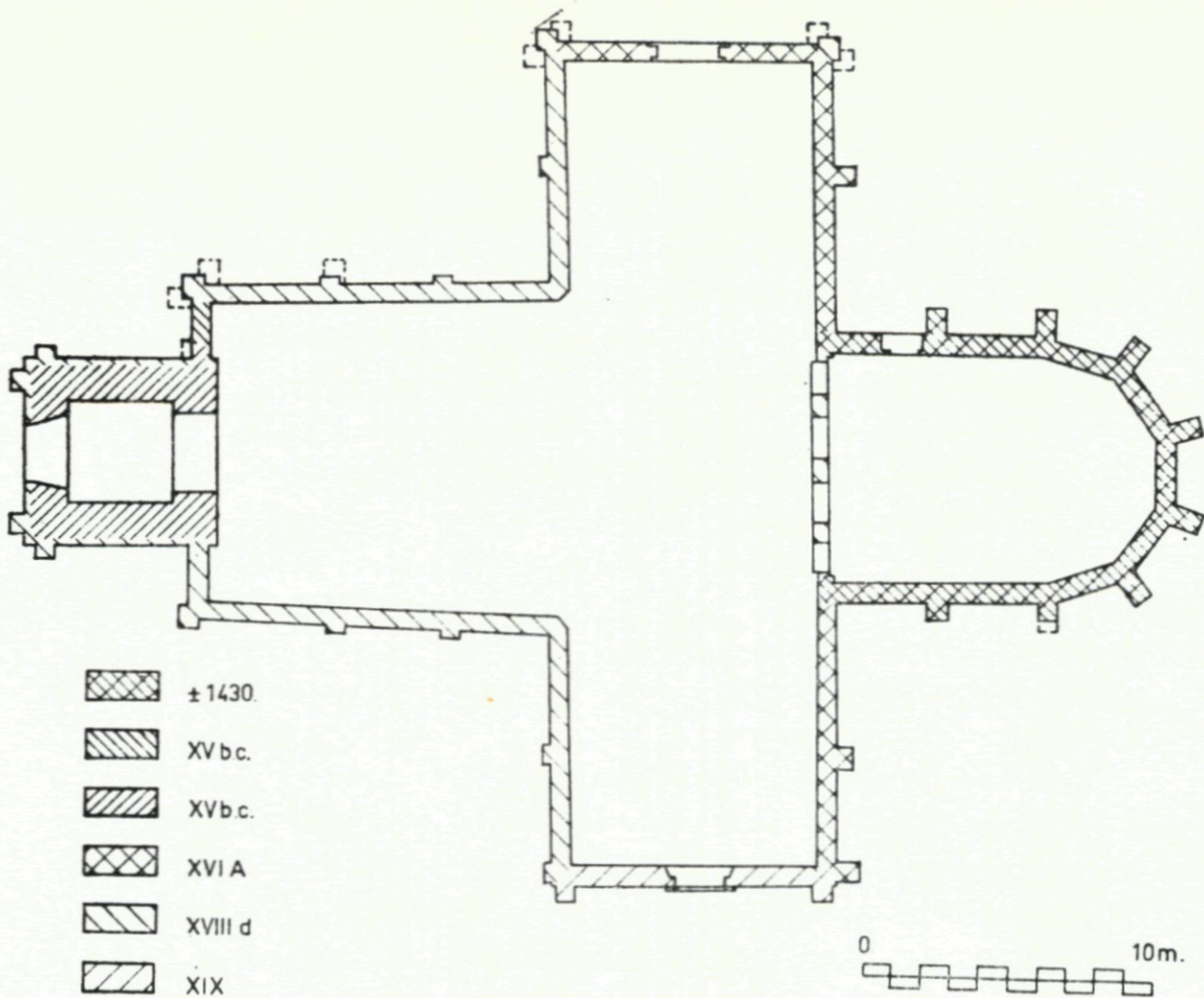

Fig. 6. Ouderkerk aan den IJssel, Hervormde kerk, toestand voor de restauratie 1963-1968.

water uit de kerk te pompen, waarbij het loopzand verwijderd en bijzonder grote kosten gemaakt zouden moeten worden om een stevige ondergrond voor de nieuwe betonvloeren te krijgen, hetzij slechts daar te graven, waar geen of weinig begraving heeft plaats gevonden, nl. langs de muren, waar nog kleigrond binnen de kerk aanwezig is. Tot dit laatste is besloten, waarbij als extra ongunstige factor kwam, dat binnen het koor een grote graftombe met kelder, gebouwd in 1753, en hiervoor nog een tweede grafkelder, gemaakt in 1661 (beide kelders geheel gevuld met water) aanwezig zijn. De huidige kruiskerk bestaat uit een veelhoekig gesloten koor met steunberen, steenformaat $4,5/5 \times 10/10,5 \times 18,5/21$ cm; een eenbeukig schip, waarvan de gevels met uitzondering aan de westzijde in 1793 geheel zijn vernieuwd, nadat de kerk in 1785 wegens

bouwvalligheid is gesloten, in baksteen, groot $4/4,2 \times 7,6 \times 16,2/16,5$ cm. Met dit zelfde materiaal is ook de westgevel van het noordertransept en het gehele zuidertransept met uitzondering van een deel van de oostgevel gelijktijdig opnieuw opgetrokken. Het oorspronkelijke werk van deze transepten is van baksteen, groot $4/4,5 \times 8/9 \times 16,5/18,5$ cm. In 1511 werd land verkocht ten behoeve van de bouw van het noordertransept, zodat beide transepten uit de eerste helft van de 16de eeuw zullen dateren. Inderdaad is gebleken, dat deze tegen het bestaande schip zijn gebouwd.

Het oorspronkelijke werk aan de westgevel van het schip bestaat uit baksteen, groot $4,5 \times 9,5 \times 19$ cm, aan de buitenzijde bekleed met secundair verwerkte tufsteenblokken.

De aan drie zijden vrijstaande westtoren is opgetrokken van baksteen, groot $4,6 \times 9,2 \times 20,2$ cm, en versierd met enkele banden secundair verwerkte tufsteen. De toren heeft steunberen op de hoeken, die aan de oostzijde opgenomen zijn in de westgevel van de kerk, waarvan het werk duidelijk is afgehakt ten behoeve van de bouw van de toren. Binnen de kerk tegen de oostgevel van de toren ontbreken de steunberen. Bij de gedeeltelijke herbouw van de kerk in 1793 is van de kap van het schip en van de transepten een belangrijk deel behouden gebleven. Het koor is opgetrokken op een onderbouw van precies dezelfde vorm, van baksteen, groot $6,5 \times 13,5 \times 27,5/28,5$ cm, waarin een enkele band secundair verwerkt tufsteen voorkomt. Het is geheel in verband opgetrokken met de triomfboog en geplaatst tegen de oostzijde van een ouder gebouw, zoals bleek uit de speciebaarden aan de koorzijde van de bouwnaad. Dit oudere gebouw bleek te bestaan uit tufsteenblokken, groot $8 \times 19 \times 29$ cm, waarvan de muren opgetrokken waren in massief tufsteen werk. Van dit gebouw is de noordoosthoek teruggevonden; het muurwerk is massief van tufsteen. Aangezien de as van het oudste bakstenen koor samenvalt met het huidige schip en het gevonden noordoostelijke hoekpunt van het tufstenen schip bijna gelijk ligt met de noordelijke buitenzijde van het bakstenen schip, mogen wij aannemen dat de assen van beide schepen praktisch samenvallen en dat het tufstenen schip slechts iets smaller was dan zijn bakstenen opvolger.

Binnen het koor werd aan weerszijden langs de zijmuren in de westelijke travee een baan van tufsteenpuin aangetroffen, die ontbreekt in het midden van de oostgevel van het tufstenen schip bij

de zeventiende eeuwse grafkelder, waar geen tufsteenmuur aanwezig blijkt te zijn geweest. De tufsteenkerk heeft dus een dito koor gehad, smaller dan het bakstenen. De vorm van de oostelijke sluiting van dit koor kon niet worden vastgesteld, door de aanwezigheid van de grote graftombe hier.

Bij de restauratie werd buiten de kerk een fragment van de deksel van een rode zandstenen sarcofaag gevonden of mogelijk het fragment van een altaarsteen; binnen het gebouw is nl. een vrijwel complete altaarsteen van dit materiaal aangetroffen. De bouwgeschiedenis van de kerk laat zich als volgt reconstrueren:

In de tweede helft van de 12de eeuw is een tufstenen kerk gebouwd, bestaande uit een schip en een smaller koor. Dit laatste is in het midden van de 14de eeuw vervangen door een groter van baksteen, met veelhoekige sluiting en steunberen. In 1425–1428 is de gehele IJsselstreek grondig verwoest tijdens de oorlog tussen Jacoba van Beieren, steunende op de steden Gouda, Oudewater en Schoonhoven, en Philips van Bourgondië, opererende vanuit Rotterdam en Dordrecht¹³). De kerk is hierbij vernield en eerst is het koor herbouwd op de oude fundering, vervolgens het schip, dat zo grondig verwoest lijkt, dat zelfs het grootste deel van de fundering geheel is vernieuwd. Bij deze herbouw is de nog aanwezige tufsteen gebruikt als bekleding van de muren van het schip, dat voorzien was van steunberen. Kort hierna is de toren opgetrokken, welke bouwactiviteiten te stellen zijn, wat betreft het koor, in een periode rond 1430 en voor het overige in het midden van de 15de eeuw (het baksteenformaat van het schip wijkt weinig af van dat van de in 1444 begonnen toren van de Sint Laurenskerk.

In de eerste helft van de 16de eeuw zijn de transepten toegevoegd, waarmede de kerk zijn huidige plattegrond kreeg. Bij het onderzoek buiten de kerk aan de noordwesthoek bleek, dat hier in de hoek tussen kerk en toren een knekelput aanwezig was. Ten slotte dient vermeld te worden, dat de heer C. C. J. Lans te 's-Gravenhage met grote bereidwilligheid de door hem uit de kerkmeestersrekeningen en andere archieven verzamelde gegevens ten behoeve van dit onderzoek beschikbaar heeft gesteld.

ROCKANJE

Door de heer C. Wind zijn binnen de polder Oud Rockanje sporen van een bewoning uit de ijzertijd aangetroffen. Het onderzoek hier is verricht door de heer ir. J. Trimpe Burger namens de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, waarbij het bleek te gaan om de overblijfselen van een huis, te dateren rond het begin van de jaartelling.

ROTTERDAM

Tijdens werkzaamheden ten behoeve van tunnelbouw aan de Blaak, ter hoogte van het pand Gerzon, kwamen de funderingen te voorschijn van een aantal huizen, die gelegen waren aan de oostzijde van de Schiedamsdijk en die omstreeks 1939 zijn gesloopt in verband met een doorbraak tussen Coolsingel en Blaak.

Ten behoeve van het Historisch Museum zijn door het met de uitvoering belaste personeel van Gemeentewerken onder meer een veertigtal tegels en enkele schouwfragmenten geborgen, daterende uit het einde van de 16de en uit de 17de eeuw.

Bij de bouw van een school op het terrein van de zusters-dominicanessen achter het hoofdgebouw 'Oud Walenburg' aan de Walenburgerweg 35, zijn de sporen zichtbaar geweest van de waal, die ontstaan is vermoedelijk in de 13de eeuw bij een doorbraak van de 12de-eeuwse dijk. De plaats van het dijklichaam bevindt zich onder de bebouwing van de noordzijde van de Walenburgerweg. De weg zelf lag niet op de dijk, maar liep er aan de zuidzijde langs. Achter de waal was in de bouwput het kleilichaam van de inlaagdijk, die er aan de noordzijde omheen was gelegd, zichtbaar.

In de waal waren resten van beschoeiingen aanwezig en ernaast de overblijfselen van een 18de of 19de-eeuws gebouw, opgetrokken van IJsselsteen.

SCHIPLUIDEN

Het laatste deel van de boomgaard bij het voormalige kasteel Hodenpijl¹⁴⁾ is afgegraven. Op het maaiveld, dat te voorschijn kwam, konden vrij veel 13de-eeuwse scherven (voornamelijk ko-

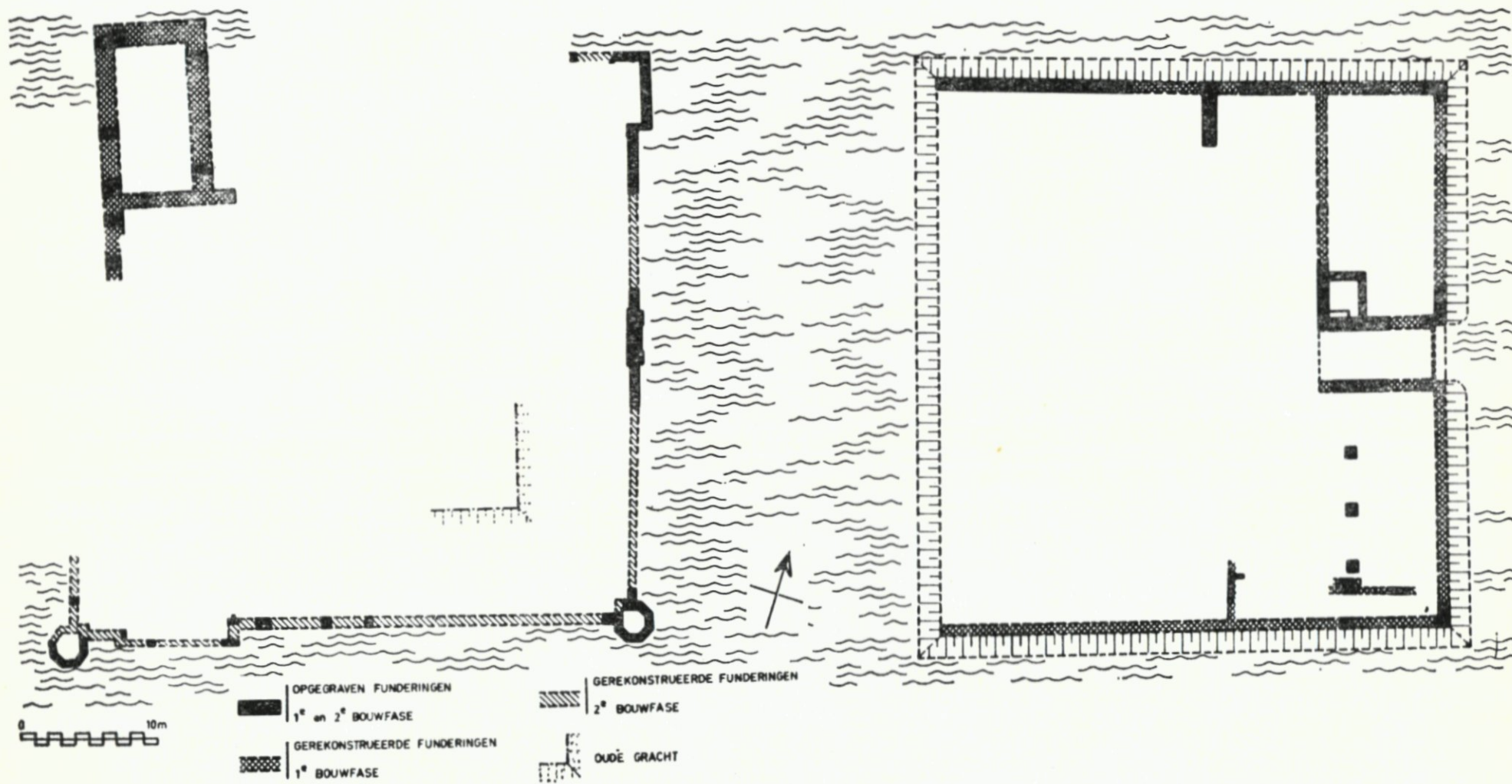

Fig. 7. Schipluiden, kasteel Kenenburg, plattegrond van hoofgebouw en voorburcht.

gelpotten) en een enkele romeinse scherf worden opgeraapt. Men krijgt de indruk dat het terrein van het in 1281 vermelde kasteel zeer sterk opgehoogd is geweest en dat na de sloop ervan in 1351 de opgebrachte grond ten dele over de latere boomgaard is uitgevlakt, waarbij ook de gracht tussen kasteel en boomgaard is opgevuld. Aan de noordoostzijde tekent nog duidelijk het beloop van een ronde gracht zich af.

Het onderzoek van het kasteel de Kenenburg¹⁵⁾ is voortgezet. Op de binnenplaats van het hoofdgebouw zijn enkele profielsleuven gegraven; de vorig jaar gevonden oostmuur van dit complex wekte de indruk, dat deze in een oude gracht was gebouwd, wat inderdaad het geval blijkt te zijn. Ongeveer acht meter binnen de zuid- en oostmuur lag het begin van een langzaam glooiend talud, waar echter geen spoor te bekennen viel van uitgebroken muren. Wel tekende zich duidelijk onder de ten dele zeer recente ophoingslagen een oud woonniveau af met fosfaatsporen en scherven van 13de-eeuws aardewerk (zie fig. 7).

Op het talud bevonden zich stukken van baksteen, groot $12,5/11 \times 6,6/5$ cm, waaruit geconcludeerd mag worden, dat deze gracht nog aanwezig was, toen in het begin van de 15de eeuw het grote kasteel gebouwd werd, waarvan reeds eerder de voorburcht en – zie hieronder – dit jaar de hoofdtoren is teruggevonden.

Tenslotte bevonden zich op het talud brokken van acht cm dikke stenen, die zeker nog tot een 13de-eeuwse bouw gerekend moeten worden, waarvan reeds eerder secundair verwerkt materiaal aan de voorburcht was aangetroffen. Hierbij behoeven wij niet direct aan een kasteel te denken; het is heel goed mogelijk, dat zich binnen de oudste gracht een grote stenen landbouwschuur heeft bevonden, daar de Kenenburg deel uitmaakt van een complex van 146 morgen land, leenroerig aan de domproosdij te Utrecht.

Gedurende enkele dagen was het mogelijk te werken binnen het warenhuis van de heer Van Zanten, dat staat boven de westelijke helft van het hoofdgebouw. Hierbij is de zuidmuur van het hoofdgebouw teruggevonden met de zuidwestelijke hoektoren; dit deel behoort tot de zelfde bouwperiode als de reeds vroeger onderzochte oostmuur.

Op de noordwesthoek is de vroeg 15de-eeuwse hoofdtoren aangetroffen, uitwendig 8×13 m, met muren van bijna 1,40 m dik, met twee hierop aansluitende muren uit dezelfde periode.

SLIKKERVEER

Bij de ondergang van de Riederwaard in 1373-74 is ook het kasteel Het huis te Woude vernield. Bij de partiële herdijking van de waard in het begin van de 15de eeuw zijn de restanten van het huis met een deel van het erbij behorende land buitendijks gebleven.

In het midden van de 16de eeuw heeft de toenmalige eigenaar op de funderingen een duiventoren laten zetten, welke toren voorkomt op de uit omstreeks 1570 daterende kaart van de heerlijkheden Ridderkerk en IJsselmonde door de landmeter Jan Jansz. Potter in het Gemeentearchief. Aan de hand van deze kaart is de juiste plaats bepaald door de heer W. van Gent te Slikkerveer. In het terrein, waarop thans volkstuintjes, is een proefsleuf gemaakt, die drie muren van een rechthoekig gebouw opleverde, te dateren in het einde van het derde kwart van de 14de eeuw, gezien het baksteenformaat $25,5 \times 13 \times 6$ cm. In een hoek bevindt zich de beerput met uitstroomopening van een gemak. Het was duidelijk waarneembaar dat het water met kracht deze uitstroomopening is binnengedrongen en de inhoud van de put tegen de achterwand omhoog heeft geperst.

Binnen het gebouw bevinden zich een vrijliggende waterput en enkele lichte separatiemuren. Al het in de beide putten aangetroffen aardewerk valt te dateren op de overgang van het derde naar het vierde kwart van de 14de eeuw, zodat het gebouw maar zeer kort in gebruik is geweest.

Het belangrijkste voorwerp uit de beerput is een bronzen kandelaar op drie met drakenkopjes versierde poten. De metalen pen, waarop de kaarsen geplaatst dienen te worden en die met lood in de kandelaar bevestigd was, is geheel verdwenen (afb. 32).

Het is niet duidelijk of wij hier te doen hebben met het hoofgebouw of een deel van een bijgebouw. In 17de-eeuwse geschriften wordt nl. gezegd dat Het huis te Woude een ronde burcht was. Het volgend jaar zal het onderzoek voortgezet moeten worden.

SPIJKENISSE

Tijdens het graven van een singel op een in aanleg zijnde be-

graafplaats werden door de heer G. H. Stam te Spijkenisse sporen van bewoning uit de ijzertijd ontdekt. Dank zij de medewerking van het gemeentebestuur van Spijkenisse kon gezamenlijk met de heer ir. J. Trimpe Burger en met hulp van leden van de archeologische werkgroep 'De Nieuwe Maas' de vrijwel volledige plattegrond van een woning worden vastgesteld, afgedekt door in totaal bijna twee meter dikke kleidekken. Over een grote afstand rond het huis bevinden zich greppels in de richting ervan en loodrecht hierop staande.

De bewoning heeft plaats op het veen en is door een overspoeling tot een einde gekomen. De bevolking is echter niet weg getrokken en heeft opnieuw hetzelfde greppelsysteem aangelegd, dat nu door de woning loopt, die evenals het eerste greppelsysteem afgedekt, respectievelijk opgevuld is door een dun kleidekje. Mogelijk is een nieuw huis op korte afstand gebouwd.

Het geheel wordt afgedekt door een veel dikker kleidek, dat als pre-romeins te dateren valt. Hierop komt op enkele honderden meters afstand naar het noordoosten pingsdorp en ander 12de-eeuws materiaal voor, opnieuw afgedekt door een kleipakket. Dit laatste is afgezet door de grote overstromingen sedert 1164 en voor het einde van de 13de eeuw.

De ijzertijdbewoning hier zal te dateren zijn in de 4de of 5de eeuw voor Christus.

VIERPOLDERS

Door leden van de hiervoor genoemde archeologische werkgroep is een rij paaltjes, over de lengte van 25 meter, dwars door een verlande kreek in de Nieuwe Ondernemingspolder vastgelegd. Zij kwamen te voorschijn bij de aanleg van een nieuwe weg. Vermoedelijk hebben wij hier te doen met een z.g. visstaal.

IJSSELMONDE

De mogelijkheid bestaat, dat in verband met het op stormvloedhoogte brengen van de rivierdijk de funderingen van het 16de- en 17de-eeuwse kasteel uit de grond verwijderd moeten worden. Uit

enkele proefsleuven blijkt, dat de onderbouw van het kasteel nog geheel aanwezig is. Met de betrokken instanties is afgesproken dat voor de verwijdering de muurresten geheel onderzocht en gedocumenteerd zullen worden.

ZEVENHUIZEN

In verband met het bouwrijpmaken van het terrein van het voormalige Huis ter Duyn is een onderzoek ingesteld naar de juiste plaats van de hofstad, welke inderdaad is teruggevonden. Het bleek een rechthoekig, omgracht terrein te zijn, groot 18×18 m, waarop een huis gestaan heeft, dat volledig is uitgebroken. De op het erf en in de gracht aangetroffen scherven wijzen op een bewoning, die niet veel ouder is dan het begin van de 17de eeuw.

Het huis dat hier heeft gestaan is afgebeeld door Jacob Loys in 1671 (zie afb. 33) en komt nog voor op de kaart van Schieland van Karel Nous en Klaas Vis van 1762/63. In de beschrijving van het dorp Zevenhuizen door Jan Fyan in 1793 vermeldt deze auteur dat zijn schoonvader Jan Muis het huis heeft laten slopen en vermeldt tevens dat volgens een aan hem gedane mededeling van heer Van der Duyn van Maasdam, een ouder huis omtrent 100 roeden (= 400 m) verder van het dorp heeft gestaan.

De oudste kaart van Schieland, waarop het huis voorkomt is die van Floris Balthasarsz. van 1611. Hadrianus Junius, die kort voor de opstand tegen Spanje schreef, deelt mee dat in zijn tijd slechts restanten van het huis over waren en inderdaad ontbreekt het op de kaart van Jan Jansz. Potter van de Rotte c.a. van 1567.

Opmerkelijk is dat op deze kaart een oud kerkhof staat aangegeven op drievierde van de afstand van het dorp tot de Rotte, welke zich op ongeveer 2000 m, gemeten in de richting van de middeleeuwse verkaveling, van het tegenwoordige dorp bevindt. Deze verkaveling eindigde tegen de Bosgracht, welke achter de erven van de huizen langs de westzijde van de Dorpsstraat loopt; de tegenwoordige hervormde kerk ligt aan de oostzijde van deze straat.

Zevenhuizen is een uitgesproken veenontginning vanuit de Rotte ontgonnen. De oudste fase eindigt in het oosten tegen de genoemde sloot, vanuit welke sloot de tweede fase in oostelijke richting is

uitgegeven. Zoals ook elders in veengebieden voorkomt, is de eerste ontginningsnederzetting verplaatst naar de nieuwe ontginning en wel op de grens tussen beiden. Deze 'verhuizing' omvatte ook de kerk, zodat alleen het oude kerkhof de plaats van diens voorganger aanwijst.

De Van der Duyns bezaten hier in de oudste ontginning 66 morgen land, leenroerig aan Brederode, grenzende aan allodiaal bezit. Hun woning (het is niet zeker dat zij hier een steenhuis hebben gehad, al lijkt de tekst bij Junius er wel op te wijzen), heeft waarschijnlijk dicht bij de oude kerk gelegen, maar schijnt in de 15de eeuw vernield te zijn tijdens de Hoekse- en Kabeljauwse twisten. Bij de bouw van het nieuwe huis omstreeks 1600 is dit het dorp 'gevolgd'. De Van der Duyns vestigden zich reeds in de 14de eeuw binnen Rotterdam, rond welke stad zij zich o.a. door huwelijk goederen verwierven.

NOTEN

- 1) Archief van de abdij van Egmond, inv. 3, f 52.
- 2) Archief van het Duitse Huis, oude inventaris no. 732.
- 3) Leenkamer Holland, inv. 18, f 88 v.
- 4) Idem, inv. 61, f 9 v.
- 5) Archief van het Duitse Huis, oude inventaris no. 608.
- 6) Leenkamer Holland, inv. 5, f 49.
- 7) Archief van het Duitse Huis, inv. 1319.
- 8) Nassau Domeinarchief, inv. 6524, f 109-112.
- 9) Archief van het Duitse Huis, inv. 2162.
- 10) Leenkamer Holland, inv. 5, f 54.
- 11) Archief van het Duitse Huis, inv. 27.
- 12) Leenkamer Holland, inv. 23, f 49.
- 13) C. Hoek, Capelle aan den IJssel in de middeleeuwen, Rotterdams Jaarboekje 1964, blz. 235-248.
- 14) Zie Rotterdams Jaarboekje 1968, blz. 102.
- 15) Zie Rotterdams Jaarboekje 1967, blz. 97 en 1968, blz. 102.

Erratum:

In Rotterdams Jaarboekje 1968, blz. 112, negende regel van boven leze men 'Op 27 mei 1330' in plaats van 'Op 27 mei'.